

Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. Вип. 12. 2004. С. 216–227.

6. Толстой Н. И. Славянская географическая терминология: Семасиологические этюды. Москва: Наука, 1969. 260 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Козаченко – Василь Козаченко. Твори: в 4 т. Т. 1: Листи з патрона; Цикл повістей про «Блискавку»; Ціна життя; Гарячі руки; Блискавка / авт. передм. С. М. Шаховський. Київ: Дніпро, 1979. 535 с.

Стаття надійшла 01.10.2017 року

УДК 811.161.2'36''16/17''

Ігор Даценко

(Нагоя, Японія)

e-mail: datsenko@gmail.com

НАГОЛОШУВАННЯ ПОХІДНИХ СЛОВОФОРМ ІМЕННИКА ТА ПРИКМЕТНИКА В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ XVII – XVIII ст. (на матеріалі творів Климентія Зіновієва)

Стаття присвячена визначенню акцентуаційної характеристики іменникових та прикметникових словотвірних суфіксальних морфем української мови кінця XVII – початку XVIII ст. Матеріалом для дослідження стали акцентуовані похідні словоформи, що вживаються у творах староукраїнського письменника Климентія Зіновієва. На основі наявного матеріалу визначено маркування кожної суфіксальної морфемати та проаналізовано зумовлене цим маркуванням місце наголосу словоформи. Розглянуто також складні випадки, коли одна морфема мала одночасно кілька акцентних маркувань.

Ключові слова: акцентуація, акцентна система староукраїнської мови, акцентне маркування, базовий компонент, базове правило, морфема, похідні словоформи.

Даценко И. Ударение производных словоформ имени существительного и имени прилагательного в украинском языке XVII – XVIII вв. (на материале произведений Климентия Зиновиева).

Статья посвящена определению акцентуационной характеристике словообразовательных суффиксальных морфем украинского языка конца XVII – начала XVIII в. Материалом исследования послужили акцентуированные производные словоформы существительных и прилагательных, употребляющиеся в произведениях староукраинского писателя Климентия Зиновиева. На основании имеющегося материала определена маркировка каждой суффиксальной морфемы и проанализировано обусловленное этой маркировкой место ударения словоформы.

Рассматриваются также сложные случаи, когда одна морфема имела одновременно несколько акцентных маркировок.

Ключевые слова: *акцентуация, акцентная система староукраинского языка, акцентная маркировка, базовый компонент, базисное правило, морфема, производные словоформы.*

Datsenko I. The accent of the derivatives of forms of nouns and adjectives in the Ukrainian language of the 17 – 18th centuries (based on the works of Klymentij Zinovijiv).

The article focuses on the determination of the accentuation character of the word-formative suffixal morphemes of the Ukrainian language at the end of the 17th – early 18th centuries. The material of the research was accentuated derivative word forms of nouns and adjectives, used in the works of the old Ukrainian writer Klymentij Zinovijiv. On the basis of the existing material, the marking of each suffix morpheme is determined and the place of stress of the word form, conditioned by this marking, is analyzed. The accentuation of derivative words depended on the accentuation characteristic of the derivational stem and the derivational suffixes. In the case of a strong stem, the word-form retained the accent of this stem. However, if the stem was weak, the accent of the derivative word completely depended on the accentuation marking of the suffix. Thus, the accent could fall on the suffix itself, to the right of it (flexion) or to the left of it (the previous suffix or the last syllable of the derivational stem). Complex cases where one morpheme had several accentual markings at the same time were also considered. The oscillation of the accent characteristic of the suffix is evidently due to the destruction of the old accent system and the formation of new accent characteristics of the morpheme.

Keywords: *accentuation, accentual system of Old Ukrainian language, accent marking, basic component, basic rule, morpheme, word form derivatives.*

Одним із найважливіших відкриттів останніх десятиліть у царині слов'янської акцентології був той факт, що кожна морфема в складі певного слова має властиву їй акцентну характеристику. Основні дослідження в цьому напрямку належать перу Х. Станга [5], В. Ілліча-Світича [4] та В. Дибо [1]. Еволюція розвитку акцентної системи, а також принципи визначення місця наголосу похідних слів російської мови докладно описані в працях А. Залізняка [2]. Важливим поняттям у визначенні позиції наголосу є акцентне маркування, тобто акцентна характеристика морфем. Сукупність акцентних маркувань усередині слова і «конкуренція» між ними визначають місце наголосу в цьому слові. Для позначення системи маркувань морфем (окрім закінчень) у сучасній російській мові А. Залізняк запропонував такі символи [2, с. 35–36]:

- ↓ – самонаголошування (наголос падає на саму морфему);
- ← – наголошування ліворуч (наголос падає ліворуч морфемі);
- – наголошування праворуч (наголос падає праворуч морфемі).

Одним із понять акцентології є домінантність морфемі (символ D), тобто перевага певної морфемі над іншими всередині одного слова.

Принципи, за якими морфеми взаємодіють усередині слова в сучасній російській мові і за якими визначається місце наголосу, А. Залізник виділяє наступні [2, с. 37]:

1. Наголос прив'язаний до першого правого маркування, що містить D.

2. Якщо маркувань із D немає, то наголос прив'язаний до першого лівого маркування, що містить ↓ або ←.

3. Якщо маркувань з ↓ або ← немає, то наголос прив'язаний до першого лівого маркування, що містить →.

Для визначення місця наголосу суфіксальних похідних слів важливу роль грають поняття сильного і слабого базового компонента. При сильному базовому компоненті зберігається наголос твірної основи, а при слабкому базовому компоненті перевагу має акцентне маркування суфікса.

Оскільки українська мова за типологічними характеристиками належить до групи східнослов'янських мов, то можна припустити, що принципи визначення місця наголосу, запропоновані А. Залізником, діють і в українській мові. При цьому місце наголосу в українській та російській мовах не завжди буде збігатися через розбіжність у маркуванні морфем, зважаючи на різну фонетичну й акцентуаційну еволюцію двох мов.

У поданій статті використовується матеріал, зібраний із творчості українського письменника початку XVIII ст. Климентія Зіновієва [3]. Однак об'єктом дослідження стали не всі зафіксовані похідні форми, а лише ті, на основі яких можливо було зробити певні висновки. Метою дослідження є визначення маркування суфіксів та наголосу похідних лексем. Оскільки зібраний матеріал, усе ж таки, не дозволяє робити широкі узагальнення, частково використовувався метод потенціального маркування: на основі акцентної поведінки суфікса в різних словах визначалися можливе маркування заданого суфікса, а також тип основи (сильна або слабка). У деяких випадках долучався матеріал із сучасної української мови.

Маркування ↓

Похідні словоформи із суфіксами з маркуванням ↓ мали суфіксальний наголос. У випадку сильного базового компонента зберігався наголос твірної основи.

Суфікси іменників

Жіночий рід

-ин'

Маркування суфікса – ↓, можливо, у бік домінантності ↓D. Постійний наголос на суфіксі. Род. одн.: *господы́нѣ* (119), *мл(с)ты́ны* (149). Зн. одн.: *бл̣госты́ню* (71), *мл(с)ты́ню* (71, 72, 82). Ор. одн.: *мл(с)ты́нею* (193). Місц. одн.: *пусты́ни* (77). Місц. мн.: *инокі́ня(х)* (97, 299).

-иц- / -ниц-

Наголос на суфіксі. Наз. одн.: *ладовніца* (273), *огневіца* (301), *теліца* (68). Род. одн.: *лѣвицы* (167), *свѣтлицы* (245), *трясавицы* (304). Дав. одн.: *дѣиць* (113), *пласавиць* (102). Зн. одн.: *дѣицу* (290), *косовицу* (273), *о(т)роковицу* (98). Клич. одн.: *голубице* (283), *дѣице* (80, 283, 288), *цѣице* (283, 288). Наз. – зн. мн.: *вдовицы* (99), *гробницы* (152), *дѣицы* (99, 118, 127, 268), *де(с)ницы* (69), *кра(в)ницы* (137), *лицицы* (168), *о(т)роковицы* (118), *стрелицы* (137). Род. мн.: *дѣвиць* (127). Місц. мн.: *дѣвицахъ* (104). Як суфікс-замінювач (замість *-ик / -ник*): наз. одн.: *молодїца* (68), род. одн.: *помощницы* (95), місц. мн.: *шепотницахъ* (101). Також як суфікс-замінювач, можливо, замість флексії *-ий*. Наз. одн.: *пивница* (242) – сучасн. *пивній*, *просяница* (239) – сучасн. *просяна солома*, *ручница* (273) – сучасн. *ручній*, *шовкóвица* (267) – сучасн. *шовкóвий*. Род. одн.: *скляницы* (136) – сучасн. *скляній*. Ор. одн.: *тупицею* (251) – сучасн. *тупій*. Наз. мн.: *мясницы* (141) – сучасн. *м'ясній*. Род. мн.: *овсяни(ц)* (209) – сучасн. *вівсяна солома*, *просяни(ц)* (209). Місц. мн.: *п'яницахъ* (86) – сучасн. *п'яний* (хоча сучасн. *п'яниця*). Винятки: наз. одн. *масница* (237) – можливо, сучасн. *масляний тиждень* (з усіченням основи). Можливо, із сильним базовим компонентом функціують форми наз. мн. *лóжицы* (143), місц. мн. *шѣбеница(х)* (295).

Середній рід

-ениц-

Усі іменники, утворені від дієслів за допомогою суфікса *-ениц-*, отримують наголос на першому складі суфікса. Можливо, суфікс має маркування ↓D.

Наз. – зн. одн.: *блгодарєніє* (206, 207), *осу(ж)дєніє* (70), *поклонєніє* (206), *потоплєніє* (119), *поучєніє* (121), *процєніє* (119), *сїсєніє* (72), *творєніє* (72), *удивлєніє* (208), *укрѣплєніє* (208), *хвалєніє* (89, 207). Род. одн.: *блгословєніа* (206), *выцѣчєн(ъ)а* (129), *злополучєніа* (85), *іско(н)чєн(ъ)а* (209), *нетє(р)пєн(ъ)а* (129), *поважєн(ъ)а* (78), *помножєн(ъ)а* (78), *процєніа* (206), *рождєніа* (268), *сїсєніа* (84, 85), *строєніа* (139), *умилєніа* (201), *усмырєніа* (149), *утвє(р)ждєніа* (113), *чтєніа* (302), *ядєніа* (86). Дав. одн.: *подывєн(ъ)ю* (87). Ор. одн.: *мїєніємъ* (80). Місц. одн.: *гонєніи* (206), *о(т)падєніи* (83), *прошєніи* (71), *сотворєніи* (194), *тє(р)пєніи* (100), *уєдинєніи* (95). Род. мн.: *мучєни(и)* (200). Зн. мн.: *вдарєн(ъ)а* (75), *гонєніа* (94), *злополучєніа* (85), *обличєніа* (102), *оцлоблєніа* (94), *сїсєніа* (94).

-иц-

Наголос на суфіксі. Наз. одн.: *дѣдыце* (119). Наз. мн.: *дѣдыца* (185), *конїца* (271). Можливе відхилення в бік ←: род. мн. *жіли(ц)* (291), місц. мн. *ігрыцахъ* (103).

Суфікси прикметників

-ив-

Наголос у новоутвореннях падає на суфіксальний склад: ч. наз. *бл̃гоч(с)ті́вы(и)* (116), *правді́вы(и)* (76); ч. дав. *правді́вому* (154); ж. наз. *бл̃гоч(с)ті́ваа* (116), *милості́ва* (267), *небл̃гоч(с)ті́ваа* (116), *нечесті́ва* (165), *правді́ваа* (81); ж. ор. *пра(в)ді́вою* (128); наз. мн. *бл̃гоч(с)ті́выє* (116); род. мн. *всенече(с)ті́вы(х)* (307), *нечесті́вы(х)* (74), *правді́вы(х)* (307); місц. мн. *неправді́вы(х)* (92), *ревні́вы(х)* (112).

-лив-

Наголос падає на суфікс: ч. наз. *злослі́вы(и)* (193), *неща(ст)лі́вы(и)* (300), *ща(ст)лі́вы(и)* (300); ч. дав. *щаслі́вому* (257); с. місц. *щаслі́во(м)* (78); місц. мн. *зычлі́вы(х)* (73).

-енн-

Наголос падає на суфіксальний склад: ч. наз. *млі́твє́нны(и)* (79); ч. ор. *бж̃є(ст)вє́нны́мь* (196); ж. род. *пія(н)ствє́нно(и)* (305); ж. зн. *бу(д)дє́нную* (193); місц. мн. *неписмє́нны́хь* (90), *смирє́нны(х)* (96). Прикметники з можливою сильною основою мають наголос твірної основи: ч. наз. *у́тре(н)ны(и)* (172), *ка́менны(х)* (281).

-ян-

Наголос падає на суфікс: ч. наз. *вє́снїяны(и)* (281); ж. зн. *гре(ч)ча́ную* (250); с. наз. *дрє́вяное* (146); наз. мн. *дрє́вяныє* (142), *оловя́ныє* (142); род. мн. *дерє́вяны́хь* (142), *чєрє́пяны́хь* (142). Фіксуються відхилення в бік →: наз. мн. *скля́ныє* (74, 142), род. мн. *камя́ны́хь* (281).

Маркування →

Наголос новоутворень із суфіксом, що має маркування →, падає на наступний після суфікса склад, переважно на закінчення. Якщо фонетичне вираження відсутнє, то наголос автоматично переноситься на суфікс (умовний флексійний наголос). У випадку сильного базового компонента зберігається наголос твірної основи.

Суфікси іменників

Чоловічий рід

-ок

Наголос у наз. одн. на суфіксі, в інших відмінках – на флексії. Наз. одн.: *куто́къ* (234). Род. одн.: *клубка́* (264). Ор. одн.: *го(р)шкóмь* (115). Місц. одн.: *кутку́* (242), *мѣш(ъ)ку́*. Наз. мн.: *образкі́* (140), *сынкі́* (220). Ор. мн.: *че(р)вячка́ми* (255). З можливим сильним базовим компонентом похідні основи мають наголос на кореневій морфемі. Наз. одн.: *буді́но(к)* (135), *достáто(к)* (286), *напíтокъ* (173, 209), *пожíтокъ* (139), *приплóдокъ* (268), *прыбы́токъ* (155), *ста́токъ* (72, 223, 286), *ужíтокъ* (139). Род. одн.: *додáтку* (68), *напíтку* (87), *порядку* (220), *приплóдку* (118). Ор. одн.: *достáтко(м)* (286), *припа́дко(м)* (84). Наз. мн.: *ку́бки* (69), *обря́дки* (144), *поря́дки* (144), *потóмки* (190). Род. мн.: *пожы́тко(в)* (81). Місц. мн.: *недостáткахь* (85, 192), *припа́дка(х)* (84).

-еи

Новоутворення зі слабким базовим компонентом мають флексійний наголос. Наз. одн.: дубѣць (241), конѣць (290), кравѣць (154), писѣць (84, 171, 192), хытрѣць (150). Род. одн.: вдовця́ (269), голубця́ (230), ко(н)ця́ (77, 81, 83, 134, 201), ку(н)ця́ (213), ловця́ (237), посла(н)ця́ (243), слѣпця́ (124), че(р)нця́ (230). Дав. одн.: че(р)нцѹ́ (124), шевицѹ́ (138, 280). Наз. мн.: вѣнцы́ (69). Род. мн.: моло(д)цо́въ (274), че(р)нцо́въ (94), ше(в)цо́въ (138). Дав. мн.: че(р)нцѹ́мъ (93). Місц. мн.: гребця́хъ (274), же́нця́хъ (274), кравця́хъ (154), ше́вця́хъ (136).

Похідні словоформи із сильним базовим компонентом мають наголос на корені: наз. одн. украї́нець (116), наз. мн. хло́пцы (232). Як наслідок перемаркування префіксально-кореневі та двокореневі комплекси можна розглядати як сильний базовий елемент. Наз. одн.: вѣршопісець (204) (пор. писѣць), дозна́вець (93), каме(н)носѣ́че(ц) (281). Клич. одн.: бл̋готво́рче (96). Наз. мн.: дозна́вцы (75), іконопі́сцы (301). Род. мн.: бл̋готво́рче(в) (72), преслѣ́дoвцoвъ (96). Місц. мн.: иконопі́сца(х) (140), ка́менносѣ́ццяхъ (281). Як варіант суфікса -еи трапляється суфікс -и-а: зн. одн. розгуби́цу (213).

-ач

Маркування суфікса – → або ↓.

1) з маркуванням → похідні словоформи мають наголос на флексії: род. одн. товкача́ (245), наз. мн. тре(н)бачѣ́ (277), дав. мн. тре(н)бачѹ́мъ (156);

2) з маркуванням ↓ наголос падає на суфікс: мн. наз. побре(н)ка́чѣ (213), послу́хачѣ́ (213), род. мн. слуха́чо(в) (278). Маркування суфікса -ач у складі форми наз. одн. бога́чѣ (76) визначити неможливо.

Жіночий рід

-ба

Наголос новоутворених форм флексійний. Наз. одн.: козба́ (273) (етимол. косьба). Род. одн.: злобы́ (84, 267), личбы́ (203). Ор. одн.: стрѣ́лбою́ (157), сѣ́вбою́ (170). Ор. мн.: мо(л)ба́ми (72). Місц. мн.: судба́хъ (300). У род. мн. наголос переноситься на секундарний е перед суфіксом: судѣ́бѣ (195). Виняток: наз. одн. свѣ́т(ъ)ба (234), род. мн. служе́(б) (269).

-от-а / -ет-а

Маркування суфікса -от-а / -ет-а – →, можливо, з відхиленнями в бік домінантності →D. Іменники, утворені від прикметників за допомогою суфікса -от-а, мали наголос на флексії. У родовому відмінку множини внаслідок наявності нульової флексії наголос переносився на останній склад основи. Наз. одн.: глѹ́ботá (146), глѹ́хотá (129), нѣ́мотá (130), нищѣ́тá (83), стра́хотá (146). Род. одн.: вы́соты (157), глѹ́хоты́ (130), красоты́ (71), наготы́ (184), не́чистоты́ (67), нѣ́моты́ (130), нищѣ́ты (265, 295), сра́моты́ (184). Дав. одн.: глѹ́хотѣ́ (129). Зн. одн.: вы́сотѹ́ (135,

196), *нищѣтъ* (81), *слѣпоту* (302). Ор. одн.: *нищѣтою* (185). Род. мн.: *высѣтъ* (195), *красѣтъ* (98), *нечистѣтъ* (98). Місц. мн.: *нищѣтѣхъ* (76).

Суфікси прикметників

-ов-

Наголос падає на флексію: с. наз. *бѣсовѣ* (213), *вѣ(р)шовѣ* (131), *полювѣ* (104); ч. – с. род. *пороховѣго* (273); наз. мн. *во(и)сковѣ* (151, 277), *восковѣ* (217), *млыновѣ* (281); род. мн. *млыновѣго* (292); місц. мн. *грошовѣхъ* (199), *свѣтовѣхъ* (73), *урядовѣхъ* (91, 199).

Відхилення стосуються прикметників із суфіксом, що містить маркування ↓, відповідно до якого наголос падає на суфікс: ж. род.: *хр(с)тѣвои* (206); наз. мн.: *дубѣвыѣ* (86, 91), *соснѣвыѣ* (86).

У деяких прикметників маркування суфікса -ов- коливається між ↓ та →: ж. наз. *животѣа* (74), але місц. мн. *животѣвѣхъ* (74); с. наз. *домѣвѣ* (104), але род. мн. *домѣвы(х)* (286).

Словоформи з можливою сильною основою мають наголос твірної основи: ж. наз. *яловаа* (68), с. наз. *мѣково* (238).

Маркування ←

Наголос похідних слів падає на склад, що знаходиться ліворуч від суфікса. Похідні основи із сильним базовим компонентом зберігають первісний наголос.

Іменники

Чоловічий рід

-ник

1. У багатьох випадках суфікс -ник має маркування ←. Наголос у похідних іменників падає на склад, що знаходиться перед суфіксом.

Іменники, що мають однаковий наголос із твірним словом. Наз. одн.: *бѣрдникъ* (277) – *бѣрдо*, *мѣчни(к)* (70) – *меч*. Дав. одн.: *трясавѣчнику* (304) – сучасн. *трясавѣця*. Наз. мн.: *бѣдники* – заст. *бѣда*. Місц. мн.: *звѣтника(х)* (142) – *звон*, *кљѣчника(х)* (170) – сучасн. *кљѣч*, *олѣбникахъ* (142) – *олѣбѣ* (ч. р.), *папѣрникахъ* (276) – сучасн. *папѣр*, *стадникахъ* (277) – совр. *стадний*. Відповідно до маркування наголос перед суфіксом зафіксований у слові наз. одн. *помѣщни(к)* (304) – рос. *помѣщъ*, *помѣчь*. Наголос на першому складі кореня мають словоформи род. одн. *ябѣ(д)ника* (213) – сучасн. *ябѣда*, наз. мн. *пѣташники* (172) – сучасн. *пѣташ*. У цьому випадку, можливо, йдеться про сильний базовий компонент.

У багатьох випадках новотвори співвідносяться з прикметниками. Можливо, суфікс -ник має характеристики суфікса-замінювача замість флексії прикметника. Наз. одн.: *невѣлникъ* (93, 212) // сучасн. *невѣльний*, *сапѣжни(к)* (150) // сучасн. *сапѣжний*, *сѣѣнникъ* (180) // сучасн. *свѣщенний*. Наз. мн.: *перѣвѣзники* (149) // сучасн. *перѣвѣзний*, *па(р)тѣсники* (294) // сучасн. *партѣсний*, *сага(и)дѣчники* (163) / сучасн. *сагайдѣчний*, *шабѣлники* (156) (наголос падає на секундарний *е*) // сучасн. *шабля*.

Род мн.: *наёмниковъ* (285) // сучасн. *наёмний*. Дав. мн.: *мълника(мъ)* (156) // сучасн. *мільний*. Місц. мн.: *вїнника(х)* (145) // сучасн. *вїнний*, *калáchникахъ* (148) // сучасн. *калачний*, *рўдника(х)* (272) // сучасн. *рўдний*, *цегълникахъ* (279) // сучасн. *цегълний*.

Наголос перед суфіксом спостерігається також у віддієслівних іменниках: наз. одн.: *змолóтники* (274) – сучасн. *змолотіти*, а також у зв'язаних коренях: місц. мн. *мѣлникахъ* (139), *мѣрочника(х)* (139), *плóтника(х)* (135), *скрѣпникахъ* (136).

2. Окрему групу похідних іменників утворює суфікс *-ник* з маркуванням →. У формах з фонетичним вираженням флексії наголос падає на флексію, а в інших випадках – на суфікс. Наз. одн.: *бу(н)товнікъ* (75), *резнікъ* (141), *ремеснікъ* (133, 141, 273), *роговнікъ* (273). Род. одн.: *вапе(н)ника́* (279), *колесника́* (277), *резника́* (141, 266), *ремесника́* (67), *солодовника́* (166). Дав. одн.: *порохо(в)нику́* (158), *резнику́* (141). Наз. мн.: *гребѣ(н)никі́* (160), *плавникі́* (282), *ремѣ(с)никі́* (67, 148). Род. мн.: *колѣсниковъ* (277), *резниковъ* (141). Ор. мн.: *ре(з)ника́ми* (141). Місц. мн.: *гребенника́хъ* (160), *колесника́хъ* (277), *ремесника́хъ* (271), *роговника́хъ* (273), *соляника́хъ* (162), *торяника́хъ* (162).

-тель

Новоутворення мають наголос на складі, що знаходиться перед суфіксом. Наз. одн.: *влáстє(л)* (282), *из(ь)ложітел(ь)* (206), *писáтє(л)* (185), *пріятє(л)* (126, 166), *сожітє(л)* (299), *создáтел(ь)* (131), *списáтє(л)* (209), *сїсїтє(л)* (204), *тру(ж)дáтє(л)* (131). Род. одн.: *сїсїтеле* (76). Ор. одн.: *сожїтелемъ* (299). Клич. одн.: *сїсїтелю* (84, 201, 204). Наз. мн.: *непріятєли* (125), *родїтєли* (113, 127), *свѣдїтєли* (92), *сожїтєли* (77). Род. мн.: *дáтеле(и)* (285), *родїтеле(и)* (70), *сожїтеле(и)* (299), *стяжáтеле(и)* (285), *хранїтеле(и)* (299). Дав. мн.: *жы́теле(м)* (75), *пріятєле(мъ)* (303), *роды́теле(мъ)* (118). Місц. мн.: *влáстєле(х)* (286), *роды́теле(х)* (118). Ситуація ускладнюється тим, що суфікс *-и-* у складі поданих віддієслівних іменників має імовірно маркування ↓D, анулюючи, таким чином, дію маркування ← наступного суфікса *-тель*.

Подібний тип наголосу спостерігаємо й у слові *ж. зн. роды́те(л)ку*, ускладненому ще одним суфіксом *-к-а*. У цьому випадку місце наголосу визначається за формулою «*ы́* (етимол. *и*) ↓ *D тель* ← *к* ←».

Жіночий рід

-к-а

Слова із суфіксом *-к-а* мають у формах однини, як правило, наголос зліва від суфікса. Множинні форми мали флексійний наголос.

Іменники з можливим маркуванням вихідної основи ←: наз. одн. *губка* (218) – сучасн. *губá* (→); род. одн. *гуски* (243) – сучасн. *гусáк* (→), *калы́тки* (102) – сучасн. *калитá* (→); місц. одн. *ковбáцѣ* (230) – сучасн. *ковбасá* (→).

В інших випадках немає можливості визначити маркування твірної основи. Наз. одн.: *ка́зка* (215), *кля́мка* (226), *колю́чка* (74) – можл. сучасн. *колю́чий* (D↓), *ма́мка* (245), *пта́шка* (224, 241). Род. одн.: *колю́ски* (123). Зн. одн.: *ду́мку* (220). Ор. одн.: *кляса́чкою* (138), *мы́шкою* (208). Місц. одн.: *сва́цѣ* (230).

У формах множини наголос падає на флексію. Таким чином, суфікс, можливо, змінює маркування в бік →. Наз. мн.: *горѣ́лки* (145), *гря(д)кі́* (170), *жо(н)кі́* (152, 203), *кошкі́* (237), *ни(т)кі́* (152). Род. мн.: *свѣ́чюкъ* (264) (умовний флексійний наголос). Дав. мн.: *жонка́мъ* (134). Ор. мн.: *свѣ́чка́ми* (308). Відхилення: наз. мн.: *ма́мки* (110), *но́жки* (243), *стрѣ́лки* (152); місц. мн.: *тру́бка(х)* (308). Окремо виділимо іменник *дочка*, у якому спостерігається суфікс -к- з відхиленням у бік →: наз. одн.: *дочка́* (68), род. одн.: *дочки́* (127), зн. одн.: *дочку́* (68, 128).

-ость

Наголос на складі, що передує суфіксу. Наз. одн.: *бл̣гополу́чно(ст)* (85), *го́дно(ст)* (85), *горя́чо(ст)* (304), *до́бро(ст)* (223), *добро́чінно(ст)* (284), *дово́лно(ст)* (139), *злополу́чно(ст)* (84), *ка́рно(ст)* (177, 307), *му́дро(ст)* (140), *незло́бно(ст)* (303), *нечи́сто(ст)* (160), *наду́то(ст)* (302), *околі́чно(ст)* (139), *омьі́лно(ст)* (204), *остро́жно(ст)* (110), *о́стро(ст)* (74), *о́бжы́рно(ст)* (303), *па́ко(ст)* (98), *памятозло́бно(ст)* (303), *пові́нно(ст)* (284), *ра́до(ст)* (84, 85), *розду́то(ст)* (302), *ростро́пно(ст)* (174), *сваво́лно(ст)* (139), *ста́ро(ст)* (171, 283), *статѣ́чно(ст)* (224), *студѣ́но(ст)* (303), *тру́дно(ст)* (78, 171), *хы́тро(ст)* (123), *чи́сто(ст)* (99), *чудотво́рно(ст)* (150), *щы́ро(ст)* (186). Род. одн.: *весѣ́лости* (143, 145), *ва́жності* (270), *жа́лості* (118), *ра́вно(с)ті* (115), *студѣ́ності(и)* (100), *сы́то(с)ті* (177). Ор. одн.: *ка́рно(ст)ю* (104, 268), *опа́трно(ст)ю* (160), *працові́то(ст)ю* (147), *скю́до(ст)ю* (271), *студѣ́но(ст)ю* (305), *щы́ро(ст)ю* (267, 294). Місц. одн.: *бл̣гомьі́слності* (298). Наз. мн.: *па́кості* (97, 153). Род. мн.: *вл̣мно(с)тѣ(и)* (304), *добро́чінно(с)тѣ(и)* (85), *неостро́жно(с)тѣ(и)* (110), *прилі́чностѣ(и)* (204), *студѣ́ності(и)* (100). Місц. мн.: *бл̣гополу́чността(х)* (85), *нера́вносттахъ* (300), *ра́достѣ(х)* (200). Наголос на суфіксі має однокладова основа *злость*, пор.: род. одн.: *зл̣ости* (79, 226). Відхилення: род. одн.: *мо́лодості* (83). Наголос у формі наз. одн.: *оудиві́телно(ст)* (109), можливо, зумовлений маркуванням ← суфікса -тель або домінантністю (↓D) дієслівного суфікса -и.

Середній рід

-ств-о

Наголос похідних слів падає на останній кореневий склад перед суфіксом. Наз. одн.: *конова́лство* (134), *кровоприся́зство* (302) (двокореневий комплекс), *ока́янство* (112), *потво́рство* (133), *пу(д)да́нство* (177) (префіксально-кореневий комплекс), *шалѣ́нство* (103, 104, 119), *шапова́лство* (134). Род. одн.: *безчи́нства* (120),

небл̆гословѣнства (124), *прощѣнства* (76), *ст̆окрадство* (302) (двокореневий комплекс), *старѣ(у)шынства* (300), *убо́зства* (110). Дав. одн.: *набожѣнству* (75) (префіксально-кореневий комплекс). Місц. одн.: *богáтствѣ* (81), *дово́лствѣ* (285), *п̆янствѣ* (89). Місц. мн.: *богáтства(х)* (76), *худо́зства(х)* (203). З можливим сильним багатоскладовим базовим компонентом наголос ідентичний твірній основі: наз. одн. *че(р)нѣчество* (86), *стра(н)нопріємниче(ст)во* (207) (двокореневий комплекс).

Окрему групу утворюють словоформи з наголошеною флексією. Можливо, у цьому випадку суфікс *-ств-о* набуває маркування →. Наз. одн.: *дѣвствó* (126), *катовствó* (67), *ста(р)шынствó* (115). Род. одн.: *множе(ст)вá* (144), *удовствá* (120). Місц. одн.: *кумо(в)ствѣ* (127).

-иј-е

Іменники із суфіксом *-иј-е* мають наголошений склад перед суфіксом. Наз. одн.: *ж́итіє* (86, 299), *здоров(ъ)є* (108), *здрáвіє* (209). Род. одн.: *дán(ъ)А* (215), *ж́итіА* (299), *здоров(ъ)А* (193), *пон́ят(ъ)А* (100). Ор. одн.: *кóпíємъ* (74). Місц. одн.: *ж́итіи* (77, 78, 96, 107), *здрáви* (207). Наз. мн.: *збо́ж(ъ)А* (275), *камѣ́н(ъ)А* (281). Род. мн.: *зѣли(и)* (99). Місц. мн.: *весѣл(ъ)я(х)* (103, 200). Така властивість суфікса спостерігається й у випадку префіксально-кореневих та двокореневих комплексів. Наз. одн.: *трудолю́біє* (298), *сребролю́біє* (298). Род. одн.: *бездѣ́л(ъ)А* (140), *рукодѣ́л(ъ)А* (140). Ор. одн.: *насы́лствіємъ* (127). Наз. мн.: *прислóвіА* (211), *сож́итіА* (299). Місц. мн.: *злополуч́ія(х)* (85), *непамятозлóбія(х)* (129).

-ниј-

Наголос падає на передсуфіксальний склад (як правило, на попередній суфікс *а*). Наз. одн.: *ω(т)чáяніє* (83), *писáніє* (108), *плясáніє* (102), *пока́яніє* (284), *послушáніє* (96), *преслушáніє*. Род. одн.: *воздыхáніА* (201), *плясán(ъ)А* (103), *пока́яніА* (201), *уде(р)жáн(ъ)А* (81). Ор. одн.: *послушáніємъ* (298), *преслушáніємъ* (298). Місц. одн.: *по(д)ражáніи* (82), *пока́яніи* (283), *труждáніи* (193), *читáніи* (302). Род. мн.: *стяжáни(и)* (93). Зн. мн.: *даровáніА* (99), *оклеветáніА* (94).

Від дієслівної основи теперішнього часу утворений іменник *да́яніє* (71) за допомогою суфікса *-аниј-* з наголосом на першому складі суфікса. У цьому разі маркування суфікса змінюється на ←.

-л-о

Суфікс *-л-о* в засвідчених формах показує два маркування.

1. Маркування суфікса ←. Наголос падає на склад, що знаходиться перед суфіксом. Наз. одн.: *перевѣ́сло* (247). Род. одн.: *пѣ́кла* (229). Дав. одн.: *пѣ́клу* (249). З можливим сильним базовим компонентом: наз. одн. *шѣ́ло* (235) (*ы* (етимол. *и*) D↓).

2. Маркування суфікса →. Наголос на флексії. Наз. одн.: *жи(т)лó* (112, 119), *помелó* (227). Род. одн.: *жи(т)лá* (116).

Прикметники

-ий-

Наголос ліворуч від суфікса: ч. род. *о́вчаго* (167), *пты́чо(г)[о]* (243); с. наз. *во́вчое* (218); мн. наз. *о́вчїе* (154), *барáнѣи* (218); мн. дав. *о́вчи(м)* (153).

-н-

Більшість похідних прикметників із суфіксом *-н-* мають наголос на передсуфіксальному складі. Ч. наз.: *ва́жны(и)* (75), *грѣшны(и)* (83), *дівны(и)* (191), *жїтны(и)* (92), *зімны(и)* (178), *мóвны(и)* (230), *незавістны(и)* (175), *нера(з)сúдны(и)* (269), *нескорóмны(и)* (141), *нѣборóдны(и)* (290), *но́щ(ъ)ны(и)* (271), *пїшны(и)* (219, 253), *чéстны(и)* (209); ч. род.: *вѣ́рного* (70), *хр(с)толóбногo* (206); ч. ор.: *правослáвнымъ* (116); ч. місц.: *дїѣ́вно(мъ)* (301). Ж. наз.: *безпoтрѣ́бна* (78), *ва́жна* (89), *вну́трнаа* (74), *гóдна* (267), *дівнаа* (300, 303), *красна* (283), *лагóдна* (113), *могоры́чна* (285), *нева́жна* (89), *пекéлнаа* (100), *слáвна* (137), *слáвнаа* (68, 209), *угóдна* (267), *явна* (100); ж. род.: *бе(з)гласно(и)* (130), *дрéвно(и)* (102), *зубно(и)* (304), *напрáсно(и)* (84); ж. зн.: *болóтную* (164), *запáсную* (66), *стра́шну* (284); ж. місц.: *дїѣ́вно(и)* (116), *иновѣ́рної* (116). С. наз.: *бе(з)пúтное* (140), *взаéмное* (207), *зы́мное* (176, 225), *мл(с)ты́нное* (72), *повáжное* (137), *похвáльное* (131, 157), *танéчное* (103); с. род.: *зéмнаго* (124), *дарéмно(г)[о]* (86); с. дав.: *зáко(н)номъ* (207), *шлю́бно(мъ)* (207); с. ор.: *бл́гостї́ннымъ* (80); с. місц.: *кнї́жномъ* (302), *небезпéчно(мъ)* (96). Мн. наз.: *високоповáжныє* (159), *выгóдны* (272), *га(р)мáтныє* (143), *дівныє* (110), *збытéчныє* (67), *зёмныє* (208), *запáсныє* (94), *зослáвныє* (155), *зы́мныє* (154), *крéвныє* (112), *нео(т)мóвны* (69), *никчёмныє* (140), *остáтныє* (284), *позвѣ(р)хóвныє* (74), *посты́дны* (284), *похвáльныє* (96), *правослáвныє* (155, 211), *сага(и)дáчныє* (69), *свобóдны* (93), *угóдны* (103), *це(р)кóвнїи* (69), *щорóчныє* (309). Мн. род.: *влáсны(х)* (129), *домáшны(х)* (280), *живóтны(х)* (75), *зáдны(х)* (127), *невї́нныхъ* (286), *неува́жны(х)* (75), *но́жны(х)* (306), *но́чны(х)* (309), *побóжныхъ* (278), *побóчны(х)* (208), *прóжны(х)* (209), *слáвны(х)* (202), *слúшны(х)* (286). Мн. дав.: *бл́гомóщны(м)* (98), *вѣ́рнымъ* (283), *домóвны(мъ)* (75), *инозёмны(мъ)* (143), *лагóдны(м)* (75), *побóжны(мъ)* (120). Мн. ор.: *зёмными* (195). Мн. місц.: *бе(з)словéсны(х)* (153), *без(ъ)плóдны(х)* (98), *безра(з)сúдныхъ* (120), *валéчныхъ* (109), *воённыхъ* (286), *всенóщны(х)* (143), *грѣшны(х)* (200), *диты́нныхъ* (129), *днéвны(х)* (270), *зімны(х)* (176), *злoязы́чны(х)* (105), *зубныхъ* (304), *корчёмны(х)* (196), *лѣ́тны(х)* (176), *мúжны(х)* (111), *несосторóжны(х)* (110), *небл́годáрны(х)* (176), *неплóдны(х)* (98), *нестатéчны(х)* (177), *неува́жны(х)* (113), *но́щны(х)* (270), *побóжны(х)* (70), *повседнéвныхъ* (126), *погóдны(х)* (177), *своявóльны(х)* (103), *словéсны(х)* (153), *слúшны(х)* (211), *смúтны(х)* (85), *стра(н)нопрїёмны(х)* (70), *страннолóбны(х)* (70), *трясавї́чныхъ* (303), *тыхомúрныхъ* (286),

улóмны(х) (190), *цр̣кóвны(х)* (307). Короткі форми чоловічого роду прикметників із фонетичним варіантом суфікса *-ен-* мають наголос на передостанньому складі основи: *бєзпóтрєбє(н)* (131), *вóлень* (92), *ωкayнє(н)* (86), *стрáшенъ* (219), *сьлє(н)* (84). У прикметників із сильним базовим компонентом (маркування ↓) наголос має однакову позицію з твірною основою і може посуватися на кілька складів ліворуч: ч. ор. *плáмєнны(м)* (147), ж. наз. *гóло(д)на* (192), ж. род. *їсти(н)но(и)* (286), *мáтє(р)нє(и)* (267), мн. наз. *óвoцнyє* (281), мн. род. *пapáлѣжны(х)* (304). На другому складі зліва від суфікса мають наголос прикметники, що утворені від іменників із суфіксом *-тель*. Такий наголос відповідає маркуванню новоутворених слів ← ←: ч. наз. *с̣їс̣їтєлны(и)* (297), мн. наз. *наказáтєлныє* (111), мн. род. *д̣їєс̣їс̣їтєлны(х)* (207), *утѣш̣їтєлны(х)* (207).

У деяких прикметників спостерігається відхилення від основного маркування в бік →: ж. наз. *гoлo(в)нáа* (74), *ду(р)нà* (248), ж. зн. *гoлo(в)нyю* (304), с. наз. *тpуднóє* (181), мн. місц. *с̣ѣнн̣ыхъ* (274). Короткі форми прикметників мають наголос на останньому складі: *гoлoдєнъ* (160), *клoпoтєнъ* (160).

Певна група прикметників має коливання між сильним і слабким маркуванням твірного кореня: с. наз. *пoлєзнoє* (66), с. род. *пóлезного* (182), мн. наз. *тpáпє(з)ны(и)* (173), мн. дав. *тpáпєзнымъ* (173), мн. місц. *тpáпєзны(х)* (173). Форма *прóмы(с)ль* із сильною основою в утвореннях із суфіксом *-н-* поводить як слабка основа: ч. наз. *пpомы́слны(и)* (160, 175), мн. місц. *пpомы́слныхъ* (175).

-ск-

Наголос падає праворуч від суфікса. Ч. наз.: *кoзáцки(и)* (268), *нищє́нски(и)* (68); дав. одн.: *кoзáцкoму* (268); місц. одн.: *зaмѣс(ъ)кo(м)* (75). Наз. мн.: *бoгoмáзкiє* (140), *кoзáцкiє* (152), *мóрскiє* (281), *шaтáнскiє* (115). Род. мн.: *кóнски(х)* (145), *мн(с)тýрски(х)* (96), *фpa(н)цýзски(х)* (304), *xp(с)тiя́нскихъ* (160). Дав. мн.: *вpáзки(м)* (102). Місц. мн.: *кóнски(х)* (277), *лóдзскихъ* (300), *мн(с)тýрскихъ* (173), *oбщ̣и́нски(х)* (95), *свѣ́тски(х)* (120, 298), *скóтски(х)* (152), *тýрски(х)* (133). При маркуванні ← ← наголос падає на другий від суфікса склад ліворуч: наз. мн. *рoды́тє(л)скiє* (190). Виняток: наз. мн. *влa(с)тє́лскiи* (69). Похідні утворення від сильних основ мають спільний наголос із твірним словом: ч. одн. *їночє́ски(и)* (107), дав. одн. *їночє́ско(мъ)* (96), місц. мн. *дiя́волски(х)* (190).

Як свідчать наведені приклади, акцентуація похідних слів залежала від акцентуаційної характеристики твірної основи і твірних суфіксів. У випадку із сильною основою словоформа зберігала наголос цієї основи. Однак у випадку, якщо основа була слабкою, наголос похідного слова повністю залежав від акцентуаційного маркування суфікса. Таким чином, наголос міг падати на сам суфікс, праворуч від нього (флексію) або

ліворуч від нього (попередній суфікс або останній склад твірної основи). Проте і в цьому разі система наголошування не була однозначною. Багато суфіксів одночасно могли мати кілька маркувань, що породжувало численні винятки із загальних правил. Така поведінка суфіксів, очевидно, пояснюється руйнуванням старої акцентної системи й формуванням нових акцентних характеристик морфем. У цьому зв'язку творчість Климентія Зіновієва є цінним джерелом для вивчення акцентної системи староукраїнської народнорозмовної мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Дыбо В. А. Славянская акцентология: Опыт реконструкции системы акцентных парадигм в праславянском. Москва: Наука, 1981. 272 с.
2. Зализняк А. А. От праславянской акцентуации к русской. Москва: Наука, 1985. 432 с.
3. Зіновіїв К. Вірші. Приповіді посполиті / підг. тексту І. П. Чепіги; вст. стаття В. П. Колосової та І. П. Чепіги; іст.-літ. коментар В. П. Колосової. Київ: Наук. думка, 1971. 392 с.
4. Иллич-Свитыч В. М. Именная акцентуация в балтийском и славянском. Москва: Изд-во АН СССР, 1963. 180 с.
5. Stang C. Slavonic accentuation. Oslo: Universitetsforlaget, 1957. 192 p.

Стаття надійшла 05.10.2017 року

УДК 811.161.2'373.611

Інна Демешко
(Кропивницький, Україна)
e-mail: demeshkoim@gmail.com

СПЕЦИФІКА СЛОВОТВІРНОЇ МОРФОНОЛОГІЇ НОВИХ ДЕВЕРБАТИВІВ

У статті розглянуто, як своєрідні особливості українського віддієслівного словотвору виявляються на матеріалі нових девербативів, не засвідчених словниками літературної мови. Установлено, що новотвори-девербативи субстантивної та ад'єктивної зон утворюються за типовими морфонологічними моделями і роблять можливим творення похідних будь-якої дериваційної структури, збагативши інноваційні ресурси лексичного фонду сучасної української мови.

Виявлено, що для морфонологічної характеристики девербативів-неолексем необхідним є врахування фонологічної бази на морфемному шві, що прогнозує морфонологічні явища в похідних. Прості і складні віддієслівні новотвори в українській мові творяться за певними словотвірними і морфонологічними моделями, типами.

Ключові слова: *словотвірна морфонологія, новотвори-девербативи, морфонологічні засоби, словотвірні гнізда з вершинними дієсловами.*